

ČASOPIS ZA KULTURU HRVATSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA
IZDAJE HRVATSKO FILOLOŠKO DRUŠTVO
ZAGREB, PROSINAC 1954. GODIŠTE III.

PRIDJEVSKE IZVEDENICE OD GEOGRAFSKIH NAZIVA¹

Petar Skok

Kod pridjevskih izvedenica ili ktetika pravilo za izvođenje, što se sufiksa tiče, mnogo je jednostavnije nego kod etnika. Dok smo kod etnika vidjeli brojne sufiksalne tipove², kod ktetika služi samo jedan sufiks za izvođenje, i to *-sk*, u određenom vidu *-ski*. Varijacije kod njih postoje samo u pogledu osnove, dok je kod etnika osnova uglavnom jedinstvena. Jedinstvenost osnove postoji i kod ktetika, ali to ne vrijedi kao isključivo pravilo. Dok primjerice kod *Beograd*, *Sarajevo*, *Ljubljana*, *Banja Luka* i kod stranih toponima *Milan*, *Turin*, *Rim*, *Berlin* i t. d. pridjevi na *-ski* glase *beogradski*, *sarajevski*, *ljubljanški*, *banjalučki* i t. d., *milanski*, *turinski*, *rimski*, *berlinski* i t. d., t. j. pridjevska je osnova jednaka toponimu, u toponimima *Zagreb*, *Třst*, *Skoplje*, *Priština*, *Bičko*, *Pláški*, *Növigrad*³ i t. d. pridjevska je osnova sasvim drukčija: *zagrebački* od staroga kajkavsko-hrvatskoga etnikuma *Zagrebec*⁴, danas *Zagrepanin*, *tršćanski* od *Tršćanin*, ne kao u slovenskom *tržaški*

¹ Za toponomastiku još nije izradena i općenito usvojena terminologija. Zbog toga dajem ovdje svoju terminologiju. *Toponim* je grčka riječ, koja znači »ime mjesta«. Prema nazivu toponim stvorio sam *oronim* »ime gore«, *horonim* »ime zemlje«, *hidronim* »ime rijeka, potoka«. Imena stanovnika naseljenih mjesta: kanonika šibenskoga i zagrebskoga, Došen, slavnoga biskupata zagrebskoga misnik. Danas se ne čuje nigdje taj ktetikum. I narod govori općenito zagrebački od etnikuma Zagrebac, koji je prvi put potvrđen 1526: da nam dađu zagrebci pukaš (pušaka, metateza). Primjeri su iz građe za ARj. Uspor. još ktetikum *lipovljanski* (predjel) od toponima *Lipovlje* (selo u Švici, Lika), koji je također od etnikuma. Vidi *Vjesnik*, II. VII. 1954., br. 2908, str. 2.

² V. *Jeziik*, II, 3, str. 65.—68.

³ Upravo *Növi Gräd*, ali danas se govori samo kao složenica, koja je nastala iz sintagme, uspor. ARj., VIII, 248.

⁴ Pravičan pridjev tipa beogradski *zagrepski* upotrebljavao se od 15. stoljeća. Tako 1497. kaptol crkve zagrebske, 1556. sudac stola zagrebskoga, 1552. sudac meje zagrebske (zagrebačke županije), 1526. pri zagrebskih kanovnicah, zagrebskoj gospodi. Tai su ktetikum upotrebljavali i pisci kao Marnavić: kanonika šibenskoga i zagrebskoga, Došen, slavnoga biskupata zagrebskoga misnik. Danas se ne čuje nigdje taj ktetikum. I narod govori općenito zagrebački od etnikuma Zagrebac, koji je prvi put potvrđen 1526: da nam dađu zagrebci pukaš (pušaka, metateza). Primjeri su iz građe za ARj. Uspor. još ktetikum *lipovljanski* (predjel) od toponima *Lipovlje* (selo u Švici, Lika), koji je također od etnikuma. Vidi *Vjesnik*, II. VII. 1954., br. 2908, str. 2.

od Тргѣсть (Tergeste), *sköpski* izbacivanjem dočetka *-lje*, *prištěvski*⁵ od osnove etnikuma *Prištěvac* izbacivanjem augmentativnog sufiksa *-ina* od *Priština*, *břčānski* od etnikuma *Břčanin*, a taj je iz vremena, kada se Břčko zvalo Břka, kao i rijeka, na kojoj leži, *plāšćānski* od *Plāšćānin*, etnikum od *Plāški*, *nōvski*⁶ od pridjeva *nov* ispuštanjem imenice *grad* i t. d.

Iz ovih se primjera vidi, da za izvođenje ktetika pomoću sufiksa *-ski* služi više tipova za osnove, i to: 1. Ktetikum se pravi neposredno dodavanjem sufiksa na toponim. To je najčešći slučaj. Taj je tip najbrojnije zastupljen i predstavlja normalu i tendenciju jezičnog razvitka. 2. Ktetikum se pravi od etnikuma dotičnog toponima. 3. Ktetikum se pravi ispuštanjem sufiksa u toponimu. 4. Ako je toponim pridjevska sintagma (pridjev + imenica), ktetikum se pravi od samoga pridjeva.

To znači, da moramo znati prirodu toponima, gramatičku i historijsku, ako hoćemo od njega stvoriti onakav ktetikum, kakav odgovara narodnom govoru; to jest, da ne možemo postaviti apsolutno pravilo u pogledu osnove ktetikuma, već samo za njegov sufiks.

Da bismo ovo pitanje još izblize promotrili, ogledat ćemo još nekoliko važnijih naših starih i novih toponima.

Brojni su naši toponimi stvoreni pomoću sufiksa *-nik*. Taj je nastao, kako se zna, poimeničenjem pridjeva na *-in* pomoću sufiksa *-ik*. Najpoznatiji je primjer *Dūbrōvnik* od *Dubrova*, kasnije *Dubrava*⁷. Ktetikum odatle ne glasi *dubrovnički*, nego oduvijek *dūbrovački*. To znači, da je izveden od nepotvrđenog etnikuma **Dubrovac*, »stanovnik mjesta, koje se zove Dubrova«. Usporedi naše prezime *Dūbravac*, »čovjek iz sela Dubrave«.

Drugi sličan primjer jeste toponim *Osojbnik* od *osao*, danas izmijenjeno u *Osōjnik*. *Dubrovački* ktetikum odatle glasi *sālački*⁸. Taj se ne poklapa ni s etnikumom od *Osojnik*, koji glasi *Soćānin*. Moramo pretpostaviti, da je *salački* stvoreno od etnikuma **Osalac* ispuštanjem početnoga *o-* kao u *Soćānin*. *Osalac* se poklapa u tvorbi etnikuma sa **Dubrovac*.

Drugačije jezik postupa, kad je toponim plurale tantum, a izveden je pomoću *-ovci*. Takav slučaj imamo u *Vīnkovci*, gen. *Vīnkovācā*, što znači »stanovnici oko crkve svetoga Vinka«. Ktetikum je *vīnkovački*, kao da je toponim singulare tantum. U ktetikumu *vinkovački* nije ništa ispušteno; samo je samoglasnik *-a-* od poluglasa *ь* i od sufiksa *-bc*.

Nije jednako postupio jezik u ktetikumu istoga tipa *mitrovački* od današnjeg toponima *Mitrovica*. Tu nema ni traga sufiksu *-ica*, nego je ktetikum *mitrovački*

⁵ *ARj.* ne daje štokavskog akcenta. Gornji akcentat stavio sam prema domaćem *prištěvski*, koji daje Elezović, *Rečnik kosovsko-metohijskog dijalekta*, II, 139.

⁶ *ARj.*, VIII, 254.

⁷ Taj naziv za Dubrovnik = Ragusa ostaje u neprekidnoj upotrebi kod dubrovačkih pjesnika.

⁸ Uspor. moj članak u sarajevskom časopisu *Pitanja savremenog književnog jezika*, IV, 187—9.

stvoren od nekadašnjeg toponima Dimitrovci, »stanovnici oko crkve svetoga Dimitrija (u rimsko doba Sirmium)«.

Da vidimo, kako jezik postupa kod onih toponima, koji su poimeničeni pridjevi u srednjem rodu, kao u *Břčko*, *Đakovo*, *Rogovo*. U břčanski vidjeli smo, da se jezik drži starijega etnikuma. U *đakovački*⁹ postupa jednako, od Đakovac, dok u imenu kraja (honorimu) ostaje pridjev *đakovština* kao i u ktetikumu. *Rogovo* je ime planine kod Skradina. Ktetikum odatle glasi danas *ronči* u složenici od sintagme *Rončislap*. Taj je nastao ispuštanjem pridjevskoga -ovo: **Roški slap*, koji nije potvrđen, koliko znam. Narod je međutim zaboravio, da je *roški* od *Rogovo*, a kako se odnosi na buku vode, preinačio je *roški* u *ronči*. Na drugi način ne mogu objasniti ovu kurioznu toponomastičku sintagmu.

Ako je toponim izvedenica, često se događa, da se i u etnikumu i ktetikumu ispušta sufiks, kako smo gore vidjeli u *Prištevac* i *prištevski* od *Priština*, gdje je ispušten augmentativni sufiks -ina. I u samim toponimima se događa ista pojava. Najpoznatiji je primjer za to toponim *Tòpusko*, koji je poimeničeni pridjev srednjega roda na -isk od starijega naziva toga mjesta *Toplica*. Tu je ispušten deminutivni sufiks -ica. Takovih primjera ima u kteticima dosta. Lički *Otočac* je deminutiv na -ic od *otok*. Odatle je danas pridjev *otočki*, ne *otočački*.

Takvo se ispuštanje događa i onda, ako toponim nije naša riječ, kao u *Žumberak*, u nazivu mjesta, koje je nastalo od njemačkog *Sicherberg*. U narodu se govori ktetikum *žumberški* (na pr. pop, župnik, puran). Danas u književnom jeziku, kada se zaboravlja, da je *Žumberak* prvobitno ime mjesta, a ne kraja, kako je danas, pridjev je *žumberački*. Usporedi naslov Hranilovićevih pjesama »Žumberačke elegije«.

Ako je toponim izvedenica na -nik, bolje reći, ako je poimeničen pridjev na -in pomoću -ik, ktetikum se ne tvori od osnove sa -nik, nego od prvobitnog pridjeva. Tako imamo od *Šibenik*, toponim, koji je izveden od *šiba*, pridjev *šiben, ktetikum *šibenski*, a ne *šibenčki*¹⁰. Isto je i od *Vrbnika* na Krku, koji je izvedenica od *vrba*, pridjev *vrben. Ktetikum glasi u narodu *vrbenški* = *vrbenski* (na primjer statut). Danas se piše književno *vrbnčki*.

Ako se toponim svršuje na -a, a pred njim je suglasnički skup, kao u primjerima *Tuzla*, *Jaska*, skraćena od *Fastrebarsko*, pridjev je od etnikuma: *tuzlanski*, *jaskanski*. U tim primjerima sufiks -janin je preobrnuto u -anin valjda prema stranim tipovima, kako smo vidjeli u članku o etnicima, ili je analogija prema domaćim tipovima. Još treba pomenuti neke fonetske promjene. Najvažnije je među njima promjena s u š i z u ž, ako se toponim svršuje na dočetno -s, -z. Tu promjenu vidimo i u toponimu *Plaški*, koji je poimeničeni određeni pridjev od *Plase*. Od imena otoka *Vis* pridjev je *viški*. Od imena rijeke *Vrbās* pridjev je *vrbaški*. Od

⁹ Taj ktetikum vrijedi i za Đakovicu u Kosmetu. Taj toponim glasi u govoru Arbanasa kao stariji pridjev ženskoga roda bez -ica: *Đakova*.

¹⁰ Ovako stoji u Beličevu *Pravopisu srpskohrvatskog književnog jezika*, 54t. Taj književni oblik upotrebljavaju pisci, ne tamošnji narod.

imena starog srpskog grada *Ras* nastalo je ime rijeke *Raška*. I naselje na njoj zove se danas *Raška*.

I kod stranih toponima ima jedan primjer: od *Pàriž* danas se vrlo često govori *pàriški* pored *pàriški*. Ovo posljednje je jedino fonetski opravdano¹¹. Nitko ne govori fonetski opravdano *viski*, *raski*, *plaski*.

Postavlja se pitanje, kako je došlo do ove fonetski neopravdane pojave. Ta je promjena sasvim razumljiva, ako se ima u vidu ono, što smo gore utvrdili. Za ktetika na *-bšk* dolazi u obzir veoma često ne sam toponim, nego njegov etnikum. Ako se od etnikuma izvedenog pomoću sufiksa *-janin* odbaci *-anin*, dobije se od Višanin, Rašanin, Vrbašanin, Plašanin, Parižanin sasvim pravilno *viški*, *raški*, *plaški*, *vrbaški*, *pariški*. Ne smije se zaboraviti, da je Vrbaš nekada bio u isto doba i naziv župe, koja je nastala oko ove rijeke. *Plaški* je naziv nekadašnjeg utvrđenog grada i uz pridjev *plaški* ima se razumjeti imenica grad: *Plaški grad*.

Zasebno još treba promotriti kategoriju naših bezbrojnih toponima na *-ići* u pluralu, koji označuju porodična, zadružna naselja. Prema onome, što je rečeno o prezimenu *Mušički*¹², koje je izvedeno od *Mušići*, očekivali bismo u kteticima od tih toponima asimilaciju *c* za *ćs*. To se dogodilo još u bosanskom toponimu *Pecka*¹³ od *Peć*. Inače je redovna asimilacija *ć*. Primjeri: *krāšički* od *Krāšići*, *pri-bički* od *Pribići*, *drāganički* od *Drāganići* i t. d. To pravilo ipak nije apsolutno. Od *Domagovići* i *Cvĕtkovići* ktetikum ne glasi u narodu *domagovički* i *cvĕtkovički*, kako bi se očekivalo, nego *domagovački* i *cvĕtkovački*¹⁴, kao da se mjesta zovu *Domagovci* i *Cvetkovci*. Tako je nekada moglo i biti, kako smo vidjeli u gore navedenim toponimima *Dimitrovci* i *Vinkovci*.

Slično je i kod toponima *Pĕtrovina* kod *Jaske*. To je poimeničen pridjev pomoću sufiksa *-ina* od *Pĕtrov*. Taj pridjev označuje crkvu svetoga Petra, koja se nalazi u *Petrovini*. *Krašićanci* ne kažu *petrovinski* pop, nego *petrovački* pop, kao da se mjesto zove *Petrovci*. Tako je nekada moglo i biti.

Još treba objasniti pojavu nepostojanog *-a-*. Toponim *Jājce* je deminutiv na *-ce* od *jaje*. Ktetikum je odatle na *-bšk jājački* prema etnikumu *Jājčanin*.

¹¹ Ovamo ide još *arbānaški* pored *arbānaski* od etnikuma *Arbanasin*, v. *ARj.*, I, 102 i *Belić, Pravopis*, 131. Etnikum je stvoren pomoću arbanaskoga sufiksa etnika *-as*, koji odgovara našem *-janin*. Uspor. *Tiranas* »čovjek iz Tirane«. Kako u etnikumu ne postoji *-š-* nego *-s-*, znači, da je samo arbanaski pravilan oblik, a *arbānaški* da je stvoren analogijski prema *raški*, *vlaški* i t. d.

¹² *ARj.*, VII, 169. Tu se pretpostavlja, da je *Mušički* mjesto *Mušički* djelo nekoga pomadarenog Slovaka, popisivača naroda, koji je izmijenio *Mušički* prema *Benički* u slovačkom. To doduše može biti nedokazana pretpostavka, ali da je asimilacija suglasničke grupe *ćs* u *c* moguća i kod nas, to dokazuje osim toponima *Pecka* još *Svisnica* za svijetnica kod *Žumberčana* čakavaca. U oba slučaja izgubio se palatalni elemenat od *ć* iz istog razloga, zbog nepalatalnih dentala *s* i *h*, koji slijede. Dr. *Putanec* saopćuje mi, da se u *Krašiću* prezime *Šimĕčki* izgovara i *Šimečki*. Nosioci toga prezimena pišu se samo *Šimečki*, jer misle, da je tako finije i gospodskije.

¹³ *ARj.*, IX, 732. Uspor. još *pecka* f. (*Dubašnica*), »hljeb, što se ispeče pod pepelom«, od *peći*.

¹⁴ Toponimi iz kotara *Jastrebarsko*. Podatke: *domagovački*, *cvĕtkovački*, *petrovački* zahvaljujem dru. *Putancu*.

Još treba promotriti ktetike od imena zemalja, horonima.

Ako je ime zemlje poimeničeni pridjev ženskoga roda na -isk, kao *Hrvātskā*, *Grĕčkā*, *Mādārskā*, *Türskā*, *Njĕmačkā* i t. d., ktetikum ostaje isti, bez ikakve promjene, i znači dvoje: 1. ono, što pripada zemlji, i 2. ono, što pripada narodu.

Ako je ime zemlje oblikovano pomoću nenaglašenog latinskog sufiksa -ia, a to su sve novije tvorbe, kao *Srbija*, *Arbānija*, *Rùmūnija*, *Sicīlija*, *Sārdīnija* i t. d., ktetikum se pravi odbacivanjem latinskoga sufiksa: *sřpski*¹⁵, *ārbānski*¹⁶, *rùmūn(j)-ski*, *sicīlski*, *sārdīnski*. Iznimku čini Dalmacija. Ktetikum *dalmātīnski* stvoren je dodavanjem našeg pridjevskog sufiksa na osnovu, koju vidimo u imenici *Dalmatinac*. Od latinskog horonima *Istria* nastalo je pravilno *Istra* prema *armarium* > *ōrmār* sa *r* iz skupa *ri* pred samoglasnikom. Ktetikum odatle je *īstarski* s nepostojanim -a- prema *Īstranin*.

Ako je ime kraja nastalo od imena rijeke pomoću sufiksa -ina i prefiksa *po-*, sufiks se redovno ispušta u etnikumu i ktetikumu. Primjeri: *Pōdravina* etnikum *Pōdravac*, ktetikum *pōdravski*, *Pōsavina* *pōsavski*.

Drugāčije jezik postupa u poimeničenjima pridjeva pomoću -ina kao u *Hĕrcegovina*, poimeničenje od *hĕrcegov*, pridjev je *hĕrcegovāčki* od etnikuma *Hĕrcegovac*. Od *Mōslavina*, naziv kraja, koji upravo znači »zemlja Mojslavova«¹⁷, ktetikum je *mōslavački*.

Ako je ime zemlje kolektivna riječ oblikovana pomoću sufiksa -je, taj se sufiks redovno ispušta. Primjeri: *Zāgōrje*, *Prīgōrje*, *Pōūnje*, *Prīmōrje*, ktetici su *zāgōrski*, *prīgōrski*, *primōrski*, *pōūnski* i t. d.

Još treba spomenuti imena zemalja, koja su nastala od imena rijeke. To su *Bōsna* i *Nĕrĕtva*. Ktetikum od prvoga sadrži nepostojano -a-: *bōsānski* prema *Bōšnjāk*, a ktetikum od *Nĕrĕtva* glasi prema etnikumu *Neretljanin* *nĕrĕtljanski*¹⁸.

Kod hidronima i kod oronima nema šta da se primijeti. Tu je ktetikum jednak hidronimu i oronimu kao i gore u primjerima *Biograd*, *biogradski* i t. d. Od *Velĕbit* pridjev je *velĕbitski*, od *Dunav* *dūnavski*, od *Sāva* *sāvski*, od *Drāva* *drāvski* i t. d. Isto pravilo vrijedi i za otoke: od *Brāč* *brāčki*, *Hvār* *hwārski*, *Lāstovo* *lāstovski* i t. d.

Za čistioća jezika ili purista i ovdje je problem isti, koji i kod etnika. Treba osluškivati narodni govor, da bi se stvorio ispravan ktetikum kao i ispravan etnikum, jer se ne da postaviti apsolutno pravilo za njihovu tvorbu.

¹⁵ U doba stare Austro-Ugarske bio je stvoren etnikum *Srbijānac* i ktetikum *srbijānski* od imena države *Srbija*, stvorene Karadordevim ustankom, jer je trebalo razlikovati etnikum *Srbīn* i ktetikum *sřpski*, koji je vrijedio i za Srbe u Monarhiji, od ktetikuma i etnikuma *Srbija*.

¹⁶ S obzirom na naš stariji etnikum *Arbānasin* i ktetikum *arbānaski* ispravnije je ovako negoli *Albanija* i *albanski* prema talijanskom *Albania*, *albanese*. Akcenat *Arbānija* je prema *Bariću*, *Rečnik srpskoga ili hrvatskoga i arbanaskoga jezika*, 15—6.

¹⁷ *Moslavina* je nastala kraćenjem (t. zv. haplogijom) dvaju jednakih slogova od **Mojslavovina*; uspor. zakonoha od zakononoša. *Mađarski* se pisalo ime toga kraja u historijskim dokumentima *Monoszlo*; uspor. *ARj.*, VII, 17.

¹⁸ *Danas* se govori i *Nĕrĕtvanin* i *nĕrĕtvanski* u onom kraju.

ZA RAVNOTEŽU UMJETNIČKIH I GRAMATIČKO-PRAVOPISNIH ELEMENTATA

Ljudevit Jonke

Izlaze kod nas djela naših književnika i doživljuju različite sudbine. Jedna su prihvaćana s oduševljenjem i o njima se mnogo govori i piše, a druga nakon nekoliko nepovoljnih ocjena prekrije val zaborava. Za najveći dio čitalaca književno je djelo u prvom redu umjetničko svjedočanstvo o ljudima i događajima u izvjesnom prostoru i vremenu. U tom su pravcu usmjerene i ocjene naših kritičara, koji pritom ističu, u kolikoj je mjeri književnik umjetnički izrazio ono, što je htio, svoja shvaćanja i osjećanja, i koliko je uspio oživjeti svijet, o kojem pripovijeda. Živi li to sve pred nama, ili je sve to možda samo mrtvorodenčad? Svakako važna pitanja, na koja nije tako lako odgovoriti, jer odgovorom na njih ulazimo u srž umjetničkog stvaralačkog procesa, dakle u područje, koje zahtijeva od ocjenjivača i umjetničko osjećanje i tanahnost prosuđivanja. Ali pri takvim ocjenama u nas se rijetko ulazi u ocjenu građe umjetničkog djela, u ocjenu umjetnikova jezičnog izraza. Ono se doduše dodirne u glavnim crtama, s nekoliko ustaljenih fraza, što nije nikako dovoljno za tako važan sastavni dio umjetničkog djela. O jeziku umjetničkog djela treba naprotiv govoriti najprije analitički, jer tek poslije izvršene analize sintetički sudovi djeluju uvjerljivo, tek poslije takve analize prestaju biti impresija i postaju saznanje. Nije dovoljno sažeti ocjenu u nekoliko općih fraza, koje govore u isti mah i previše i premalo.

Marinkovićeva zbirka pripovijedaka »Ruke«, koju je izdala zagrebačka »Kultura« god. 1953., ocijenjena je od naše kritike vrlo povoljno, a nagrađena je i državnom nagradom. Opći utisak, koji osjeti čovjek poslije čitanja te knjige, vrlo je pozitivan. Pročitali smo djelo pisca, koji ima i umije što da kaže. A jezikom se zaista služi majstorski. Šta li je sve ostvario na dvadesetak strana pripovijetke »Andeo«! Pogledajmo njegovu rečenicu na 90. strani: »O, ljudi lopovi, ljudi miševi, ljudi prolaznici, pijetli, jutarnji tramvaji!« Kako li je to zgusnuto, sadržajno, aktualizirano, umjesto uobičajenog, automatiziranog načina pripovijedanja, koji bi mogao biti ovakav: »O, dođite već jednom, ljudi lopovi, pojavite se već jednom, ljudi prolaznici, zapjevajte već, rani pijetli, zadrndajte, jutarnji tramvaji, čeznem za vašim likom i glasom, ne mogu bez vas!« U zajednici s piščevim opisom: »Idu ruke do ruba kreveta, čeznu za svanućem, za zorom na prozoru, za jutarnjim pijetlom, za zvonom, za prvim tramvajem, za prvim prolaznikom i mišem, što bježi u rupu...« ta spomenuta, aktualizirana rečenica: »O, ljudi lopovi...« ne samo što nam govori više od one automatizirane rečenice, nego nas i potresa, povlači za sobom, unosi u središte zbivanja, djeluje poetski. A kad je već postigao svoje, pisac nastavlja na istoj visini: »Ruke žive u tmimi. Bijele mramorne ruke nad crnim vodama granita. Tamo preko zida, pod kupolama i arkadama, u čudnom